

A FELIRATOKTÓL
A FELVILÁGOSODÁSIG

Zsidó irodalomtörténeti olvasmányok

*Válogatta és az összekötő szöveget írta
Scheiber Sándor*

New York – Budapest – Jeruzsálem

VIII. PIJJUTKÖLTÉS ZET

A VII. századtól Palesztinából kiindulva egyre sűrűbben lesz hallható a héber költészet első hangpróbálkozása. A gaonikus kor domináló arámi nyelvével szemben nyelve a – sokszor mesterkelt – héber. Mi sem természetesebb, mint hogy ezt a vallás vonalán kezdi meg a héber költő (az ún. pajtan [פִּיטָן], >poiétés<), s költeményét (פִּיּוּט, pijjut) az akkor alakuló imádságos könyvbe szánja. (Az első ismert, teljes imádságos könyv az Amram Gaoné 875-ből.) Ezekbe az imakölteményekbe öntötték a költők a változó korok hálálkodásait, könyörgéseit és fájdalmait. Több mint 1000 esztendőn keresztül nem csökkent e forma divatja és rendeltetése. Manapság Israel Davidson hatalmas kincsestárában (אוצר השירה והפיוט I-IV, New York, 1924–1933) alfabetikus sorrendben megtalálható – a héber költészet összes egyéb alkotásaival egyetemben – a pijjutköltészet minden ismert darabjának jegyzéke. Davidson számítása szerint az 1740. esztendőig 2843 héber költő ismeretes, s közülük 35.000 költemény. Bámulatos termékenység, amely bizonyítja, hogy a Babel vízparti füzeire aggatott hárfákat újból kézbe fogták és megszólaltatták a zsoldárszerzők utódai.

1. ELEAZAR KALLIR

Az első pajtan-gárda neveit (Joszé ben Joszé, Jannaj, Jósua, Pinhasz stb.) csak napjainkban tudjuk tartalommal megtölteni a genizából előkerült alkotásaik ismeretében. Termékenységben is, művészetben is kimagaslók közülük Jannaj tanítványa, Eleazar Kallir (750 körül?), akinek kompozíciói szétszórta hevernek, sok kéziratban, és várják – mestere példájára – az összegyűjtő kezét. Kallir az alakuló pijjut formáinak és nyelvének egyik megállapítója. Ő használ először rímet. Nevének jelentése ismeretlen. A Cagliari szigetével való rokonítást ma általában elvetik, mert hazája kétségtelenül Palesztina. Az itt következő pijjutja a peszahi liturgiában található פִּיּוּט-imádságból való. Minden szakasza természeti képpel kezdődik és Palesztinával végződik.

IMA HARMATÉRT

Harmattal áldd e földet, Istenem,
S bennünket áldván, örömöd legyen,
Ha búza és must gazdagon terem,
Újítsd a kedves Várost kegyesen
Harmatoddal!

Harmatot küldj, – s az esztendő ragyog,
Gyümölcseink pompásak és nagyok,
Rozzant viskóként tengő városod
Ékszerként csilland, ha te megmosod
Harmatoddal!

Harmattal hintsd e földet szerteszt,
Lakasson minket jól a kincses Ég,
S mely a homályból sóvárog Feléd,
Ó csillantsd föl a vágó Csemetét
Harmatoddal!

Harmatod mézesítse a hegyet,
Ajnározd, védj választott népedet,
Börtöneinket tárja föl kegyed,
S mi dalt indítunk, zengő éneket
Harmatoddal!

Harmattal szerűnk gazdaggá neveld,
Szebb napjainkat újítsd és kegyeld,
Nevünket boldog Nevedhez emeld,
Hogy úgy legyünk, mint ápolt, drága kert
Harmatoddal!

Harmattal áldd a csírárt, hogy kövér
Földünk ne legyen soha ösztövért,
E nyáj előtt Te voltál a vezér,
Vezesd, míg újra boldogságot ér
Harmatoddal!

4. SALAMON IBN GABIROL (1022–1070 körül)

1022 körül született Malagában. Zaragozában, majd Granadában nevelkedett. 1070 körül halt meg Valenciában. Fiatalsága telve volt szenvedésekkel; atyját korán vesztette el; egyetlen jötevőjét, a befolyásos és tudós Jekutiél ben Hasszánt 1039-ben arab ellenségei megölik. Ez magyarázhatja tépelődő természetét, komor látását és a költeményeinek mélyén rejtőző fájdalmát. Megveti az életörömeiket. Költeményei, akár világfájdalmat, akár bölcselkedést, akár gúnyt közvetítenek, telve vannak pompás képekkel. Az első a héber költők közül, akinek szíve népéért és ősei földjéért dobog. Meleg érzésű vallásos költeményeit messze földre beillesztették az imádságos könyvekbe. Kezdetben Sámuel ha-Nagid költői körének volt tagja, utóbb azonban a Nagid elfordult tőle, mert a fiatal költő egyik versének végén csípős megjegyzést tett Sámuel ha-Nagid költészetére (lásd A) a) alatt). Később engesztelő verset ír, amellyel személyesen utazik a Nagidhoz. Az engesztelő verset három évtizeddel ezelőtt találta meg H. Brody, a sértő verset azonban csak napjainkban ásta ki a Magyar Tudományos Akadémia genizáiból Widder Salamon. Hatalmas bölcséleti imaciklusa, a Keter Malkhut ('Királyi korona'), máig a Kol nidré-est magánolvasmánya (lásd B) c) alatt). Allegorikus szentírásmagyarázataiból való idézeteket későbbi szerzők őriznek, kiváltképp Ábrahám Ibn Ezra (lásd C) alatt). Mekor Hajjim ('Élet forrása') című filozófiai munkája latin fordításban Fons vitae címen mint keresztény mű szerepelt a XIX. század közepéig, a skolasztikusok Avicebrolnak ismerték szerzőjét. Csak S. Munk francia-zsidó tudós derítette ki 1846-ban, hogy e név az Ibn Gabiroléból ferdiült így el.

A) VILÁGI KÖLTEMÉNYEI

a) A nap és a bor vitája

A serleg szélét csókolta ajkam éppen,
Mikor a napsugár egy felhőn megakadt,
Szőlő levében mámor tüze égett.
Majd felemésztett, de szemem józan maradt.
S mámoros csodák csodája,
Az üveg tükréből képmásom kiszólt:
„Hagyd abba pajtás, mert elrémt a gond”
– S a hangnak oly mézédés ize volt.
Hogyan mérnéd a nappal össze fényem,
Smaragd ruhám és szafír köntösöm
– Míg ő mezíttelen bolyong az égen

S mível csupasz –, ha a pohárból kiöntöm.’
„De a nap táncol a viharos égen
S rejtekéből a homályt kergeti.”
’De nedved oly hús, mint Hermon hóleve,
Vagy mint Sámuel Keháti versei.’

b) Plágium

Loptál tehát dalomból?
De jó, tagadd csak;
Költészetem palánkját
Le is szaggattad...
Azt hitted, hogy dalommal
Felszállsz az égig,
Remélve nagy bajodban
Dalom segélyit.

Ily ember szállna tán föl
Az ég-magasba,
Hogy a világ elől a
Fényt eltakarja?
Vagy jó; csak lopj tovább is
Szegény kis ember:
Ki nem merítik a nagy
Folyót vederrel.

c) És balga szívvel...

...És balga szívvel, öntudatlan,
Csak hömpölygünk az áradatban,
S bár lelkünk csak kint kínra lelhet,
Keressük a kéjt, mámor-kelyhet.
És testünk fetreng, sárba, porba,
A földi lét igáját vonva,
.....
Atyjával áll a fiú szemben,
A leány lázad anyja ellen.
És ez, barátim, szép világunk?
Amelyért küzdünk, harcba szállunk,
Míg életgondtól elgyötörve
Lehullunk férges sírgödörbe.

C) POÉTIKÁJÁBÓL
Jehuda Ibn Balaamról, a nyelvészről
és szentírásmagyarázóról

A szűkszavúak közül volt való Abú Zakharja Jahja ben Balaam Toledóból (később Sevilleben lakott), a tudós, aki megőrizte ismereteit és emlékezett azokra; késő napjaiban a halakhának szentelte magát. Kitűnő kommentárokat és kiváló magyarázatokat írt, amelyek a gyülekezet birtokában vannak. Sikerült kiválasztania a tiszta búzát a szalmából, megtalálnia a magot, és elvetnie a héját, hogy kihámozza minden dologból a lényegét, és eltávolítsa a selejteset, lerövidítette a nagyterjedelmű dolgokat. De dühös és haragos ember volt, aki ezzel tönkretette filozofikus természetét és egyéniségének egyenletességét. Senki sem menekült vádjaitól és támadásaitól. Durva módon nyilvánította bárkiről vallott rossz véleményét, amint láthatja mindenki, aki elmélyed az ő műveibe. Úgy jellemeztem őt, mint aki ismereteit megőrizte a fejében, és emlékezik azokra; mivel különbség van a megőrzés és az emlékezés között. A megőrzés az, amikor valaki megjegyzi a hallott dolgokat, s azok megmaradnak állandóan a lelkében, és nem mennek soha feledésbe, amint írva van a Tórában: „És őriztétek meg, és cselekedjétek meg azokat.” (5 Mózes 4,6) Az emlékezés azonban olyan dolgokra is vonatkozik, amelyek korábban feledésbe merültek, s azután idéződnék fel újra, s így ez más dologtól függ, amint írva van: „És látjátok azt, és emlékeztek” (4 Mózes 15,39). S már megmondották: „Akinek jó a megőrző képessége, szemei elé idézheti minden tárgy nevét és lényegét; akinek jó az emlékezőképessége, szeme elé idézheti a megrajzolható tárgy képét; akinek azonban jó a megőrző- és emlékezőképessége, szemei elé idézhet a tárgyak képéből mindent.” Még azt mondják: „Az emlékezet arra való, hogy emlékezzék a lelkében levő dolgokra kutatás és elmélyülés után.” Azt is mondják: „A megőrzés a képre és az alakra vonatkozik.” A fent említett Ibn Balaamban összpontosult e tulajdonságok legtöbbje.

7. JEHUDA HA-LÉVI
(1080–1145)

Toledóban és Kordovában élt. Orvos, költő és vallásbölcse volt. A zsidó vallás, népiség és történeti múlt átérzője és kifejezője. A galuti honatalanság és szenvedés megszólaltatója. A középkor legzsidóbb költője. Otthonos volt a zsidó tudomány minden ágában, az arab s görög filozófiában és a természettudományokban egyaránt. Világi költeményeinek

tárgya: természet, szerelem, bor, barátság stb., száma a 400-at meghaladja. Vallásos költeményeinek középpontja Cion, mozgatója a honvágy és a nemzeti érzés. „Cionidái” az Av hó 9-i gyászdalok között kaptak helyet; liturgiai költeményeinek némely darabja távoli rítusokba is bekeverült, s Kínáig eljutott. Filozófiai műve (Kuzari) a kazárok áttérésének mondáján épül fel. Párbeszéd arab nyelven a kazár király és a tudós (חבר) között, lényegében védőirat a zsidó vallás mellett „a filozófusok, másvallásúak és a zsidó szekták” ellen. A Kuzari befejeztével, 1140-ben, régi vágyát követve a költő – odahagyva családját és vagyonát – Palesztinába indul, hogy ott fejezze be életét. Egyiptomban hosszabban időzik, majd útrakél és Tyrosnál nyoma vész. A legenda szerint Jeruzsálem kapujában arab lovas tapossa el. Nevét az európai irodalomba Heine vitte be.

A) VILÁGI KÖLTEMÉNYEI

a) Mózes Ibn Ezrához

Távozol, és engem sújt a bánat,
Távozol, és lelkem megy utánad,
Oh, ha nem remélném visszatérned,
Megrepedne fájó szívem érted.

Gyéren hull az eső kapzsi könnye,
Lám a könnyem, hogy hull vad özönbe,
Nyugat fénye! Térj nyugatra vissza!
Sugarad lelkünk hadd ittasítsa.

Bűvös nyelv te, mondd, oh mit keresnél
Dadogó, idegen embereknél?
S Hermon harmat-gyöngye mért peregne
Az elátkozott Gilboa-hegyre?

b) Fekete kis petty

Fekete kis petty ékesíti arcod,
És bájad általa még édesebb.
Telt tollal írta szépségedet Isten,
S lehullott tolláról egy tintacepp.

Én nem tudom tisztemet és a törvényt,
S hogy mint járuljon eléd gyöngé lábam.

Taníts hát, Isten, útjaidra engem,
Mert börtönben sínylek, a balgaságban.

Addig taníts, míg szenvedni erőm van,
És meg ne vessed lelkem nyomorában.

Ne várd, amíg – bús terhe önmagamnak –
Megrokkanak tagonkint, – jöjj korábban!

Jöjj, míg az élet meg nem tör, s szúvas, rossz
Csontjaim hordoznak még e világban.

Míg el nem mentem atyáim után, és
Meg nem szálltam atyáim táborában.

Vendég és vándor vagyok én e földön,
De lenn, méhében, birtokom, tanyám van.

Vad ifjúságom, csak magára gondolt,
De lelkemmel mi lesz a nagy homályban?

A világ, mellyel szívemet betöltéd,
Nem hagyta, hogy a véget, azt vigyázzam.

S szolgálhatom-e égi alkotómat,
Míg sóvár szolgál s rab vagyok a vágyban?

S kinek a féreg lesz a húga holnap,
Mit kutatnék a mennyek magosában!

S az öröm napján szívem hogy örülne?
Vaj hoz-e jót a holnap, melyre vártam?

A napok és az éjek összefognak
Elölni lelkem gyászos pusztulásban.

És egyik részem elszórják a szélben,
A másik részem meg az út porában.

Mit mondhatok? A bölcsőtől a sírig
Egy ellenség, a vér hajszol sóváran.

Ha nem szeretsz, mit adhat még a sorsom?
Ha nem fogadsz be jószágodba lágyan?

Jöttem nincs, megbúvok meztelen
Bő irgalmadban, a meleg palástban.

De mit papolok? Mit faggatlak itt?
Én Istenem, tudod Te, mi a vágyam!

C) CION

a) A szívem ott van Keleten

A szívem ott van Keleten, – én messzi Nyugaton!
Hogy volna ízes ételem, – kedves az italom?
Kötésem, fogadalmaim hogy válthatnám be, míg
Ciont Edom és engemet az arab lánca nyom?
Itthagynom szép Hispániát oly könnyű, mint amily
Édes a dúlt Szentély porát csak megpillantanom!

b) Válasz

– Egy tisztelőmnek, ki le akart téríteni utamról –

Kábító myrrha illatos beszéded,
Megejtő, csábos, édes suttogás,
Az ősi bűbáj ajkadon feléled,
Szavad oly bódító és oly csodás.
Vigaszul küldted sivár pusztaságba,
Hol rég bolyongok messze célt sóvárgva.

Mézes szavak, de bennök csípő méhek,
A myrrha közt sok mérgező család;
Gúnyolsz, hogy eped Cionért e lélek,
Bár vad pogányok járnak udvarán.
Az Isten – mondod – odahagyta rég.
Mit keres ottan lelkem álma még?

Bűn volna hát, bűn és kiáltó vétek,
Ha sóhajtelt imánk feléje száll?

Isten védte
Fent az égben.
Így óv, véd meg
Majd Ő téged,
Vihartépett
Árva népem!
Hallga, hallga!
Új dal hangja,
Új hajnalra
A nagy éjben!
„Béke, béke!
Világ éke,
Isten képe,
Szent nyugalma!”

f) *A Niluson*

Isten! szent csodáidról regél népünk,
Miket e földön tettél hajdan értünk,
E folyam vize vérré változott,
Midőn megérinté a csodabot.
Én hiszek benned. Tégy most is csodát,
Vezessen hajóm szent földedre át.

g) *Elégia*

Cion, nem is gondolsz már fiaidra,
Kik tébolyognak messze, porba-sárba,
S délről-északról békét integetnek,
Szegény rabok, a karjukat kitárva.
Hermon lankáin nem sír úgy a harmat,
Mint a ki sír teérted, a sok árva.
A bánatod, mint bús sakál üvöltöm,
De megváltásod úgy zeng, mint a hárfa.

Bethél, rád vágyom, Máhnájim, Peniél,
Istennek trónja, megszentelt határ-fa,
Kapuitok akár a magas égé,
S az Úr világolt az egész határba,
Hozzá a nap, hold, csillag fénye gyenge.
A lelkem, az is ide-ideszállna,
Hogy szétömljön az áldott vidéken,
Mert az Úr lelke áradott reája.

Királyi város, Isten drága széke,
Hol szolga ül a fényes trónra már ma,
Jaj, csak bolyonghatnék itt egymagamban,
Lábam minden zeget-zugot bejárna.
Hol prófétáknak megjelent az Isten,
Oda röpit a vágyam könnyű szárnya,
Bocsánatot kérnék a föld porától,
A port, a földet, a követ megáldva.

Megállanék az ősök sírja mellett,
Merengve néznék én előre-hátra,
Hebron sírjánál hullana a könnyem,
Fölém feszülne erdők üde sátra.
A te porod oly édes, mint a myrrha,
A te levegőd mézes, mint az ámbra,
És lelkek lengnek feletted a szélben,
És mézes-édes a folyóid árja.

Itt ténferegnek rongyba, saru nélkül,
Sivatag csarnokaidat bejárva,
Hol rejtegették a frigyháza kincsét,
S az angyaloknak csillant fényes árnya.
Kitépem a hajam, e henye dísz is,
Ide dobom, e roppant sírra hányva,
Nem kell az étel, az ital a számnak,
Mert oroszlán mar, puszták éhkutyája.

Nem kell a napfény könnyező szememnek,
Mert a sas húsát holló csőre vájja,
Jaj, jaj, elég, fájdalmak kelyhe múlt el,
Keserű mérgeid újra-újra fájna,
Ahlát látom, s a méreg jobban éget,
Ahlíbat látom, s ürom hull a számra.
Cion, te szépség, kincsek-kincse, ékkő,
Téged szomjúhozunk, te drága-drága.

Ami neked fáj, fáj neked ezerszer,
Az örömed az életünk virága.
Rab gyermekeid epedeznek érted,
Kapud felé borul le, aki árva.
Nézd, hegyről-völgyre terelik a néped,
De nem feledte aklát kósza nyája,
Reszketve fogjuk köpenyed szegélyét
S vágyunk oda, ahol nyílik a pálma.

Bábel, Egyiptom, mily hiú tehozzád,
Eltűnt a bálványbirodalmak álma,
S levitáid mindörökre élnek,
De a pogányok szava pusztá lárma.
Királyaid és papjaid nyugodtan
Tekintenek a sívó pusztaságba,
A te nagyságodat mihez is mérjem?
A te híred örök sziklákon áll ma.

Isten választott tégedet lakásul,
Boldog, ki benned otthonát találja,
Boldog, ki vár és egykoron elér majd,
Mikor a hajnal lángol, mint a fáklya,
Boldog, ki örvend a te hajnalodnak,
Boldog, ki meglel tégedet, az árva,
És látja a te eltűnt ifjúságod,
S veled örül, a karjait kitérve.

D) A KUZARIBÓL *Izrael, a népek szíve*

174

Tudós: Izrael olyan a népek között, mint a szív a testrészek között. Ő a legbetegebb mind között, s egyszersmind a legegészségesebb is.

Kuzari: Magyarázd meg bővebben!

Tudós: Állandó betegségeknek van kitéve, s szüntelenül érinti őt a töprengés, gond, félelem, harag, gyűlölet, szeretet és szerencsétlenség. Hangulata állandóan változik és cserélődik a bőség vagy a hiány következtében. Ezenkívül közrehatóknak a rossz ételek, a rossz ital, a mozgások, a fáradozások, alvás és felébredés, míg a többi testrész pihen.

Kuzari: Most már világos előttem, hogy miért a legbetegebb a többi testrész között. Magyarázd meg nekem, hogy miért a legegészségesebb mind között!

Tudós: Lehetséges-e az, hogy valami mérgezés kerüljön bele (a szívbe), amely kelést, rákot, tályogot, sebet, érzéketlenséget vagy bágyadtságot okozzon, mint ahogyan okozhat a többi testrésznek?

Kuzari: Lehetetlen, mert ennél kisebbségben is halál állhat be. Érzésének tisztasága, vérének tiszta volta miatt és nagy erejénél fogva az őt érő legkisebb dolgot is megérzi, kiveti magából, amíg módja van azt kivetnie. A többi (testrész) nem rendelkezik ilyen érzékkel, elérheti a mérgezés, amelyből betegségek keletkezhetnek.

Tudós: Így tehát fájdalomérzete és érzékenysége okozzák (a szívnek) a sok betegséget, de ezek egyszersmind az okozói, hogy le tudja

magáról rázni azokat jelentkezésük elején, még mielőtt megfészkelnék ott magukat.

Kuzari: Így is van.

Tudós: Hasonlóan az Istenség viszonya hozzánk olyan, mint a lélek viszonya a szívhez. Ezért mondja (az Írás): „Csak benneteket ismertelek a föld minden nemzetségei közül, ezért állok bosszút rajtatok (minden vétkeitekért)” (Ámosz 3,2) – s ezek a betegségek. Ami az egészséget illeti, arról azt mondják tanítóink: „Megbocsátja népének, Izraelnek, vétkeit, egyenként elnézvén azokat” – nem engedi, hogy bűneink elhatalmasodjanak felettünk és teljes pusztulásunkat okozzák, ahogyan az emórivál tette, amelyről áll: „Mert nem teljes még az emóri bűne” (1 Mózes 15,16); őt hagyta (Isten), amíg el nem hatalmasodik rajta a vétkei előidézte betegség, és halálát okozza. És ahogyan a szív gyökerében és lényegében tiszta és egyenes összetételű, hogy az élet lelke vele össze lehet kötve, úgy Izraelhez is gyökere és lényege révén hozzákapcsolódhatik az Istenség. S ahogyan a szívet érintik a többi testrész betegségei: a máj, a gyomor és a nemzőszervek szükségletei, ha szervi hibájuk van, úgy Izraelt is eléri a betegségek a népekhez való hasonulása miatt, amint áll: „És a népek közé keveredtek, és eltanulták cselekedeteiket” (Zsoltárok 106,35). Ezért nem tűnhetik előtted idegenszerűnek, ha ebben az értelemben áll: „Valóban betegségünket ő viseli” (Jesaja 53,4). Mi nyomorúságban vagyunk, míg a világ nyugodtan él. A bennünket ért bajok azonban azt eredményezték, hogy megszilárdítjuk töránkat, kiválasztjuk a tisztát belőle, és eltávolítjuk magunkból a salakosot. Tisztaságunk és szilárdságunk révén kapcsolódik az istenség a világhoz. Hiszen tudod, hogy az elemek azért létesültek, hogy belőlük keletkezzenek az ásványok, azután a növényvilág, majd az állatvilág, végül az ember s azután az ember kiválasztottjai. Minden ezekért a kiválasztottakért jött létre, hogy hozzájuk kapcsolódjék az Istenség. Ezek a kiválasztottak pedig a legfelsőbb kiválasztottakért vannak, amilyenek a próféták és a jámborok. Ilyen rendben következik (az ima) szava is: „Add, Örökkévaló, Istenünk, félelmedet minden teremtményedre”; azután: „Adj dicsőséget népednek”; s végül: „Az igazak látják és örvendeznek”, mivel ők a kiválasztottak kiválasztottjai.

175

8. ÁBRAHÁM IBN EZRA (1092–1167)

Toledóban született. Anyagi gondok és tudományos ellenségei vándorlásra kényszerítették. Járt Afrikában, Egyiptomban, Palesztinában,